

Коммунизм. Террор. Человек. Дискуссионные статьи на тему «Черной книги коммунизма» / Составители: Стефан Кройцбергер, Инго Манитойфель, Александр Штейнингер, Ютта Унзер / Перевод с немецкого. Владимир Швед. – К.: «Оптима», 2001. – 195 с. рос. мовою.

Збірка статей відомих західних дослідників цікава для вітчизняного читача з кількох причин. По-перше, тут запропоновано нові оцінки та узагальнення, а, по-друге, це погляд на нас іззовні, причому переважно – погляд із країни, яка перебувала в умовах подібної, хоча й ворожої до нашої, системи. І цей погляд дозволяє побачити добре відому нам комуністичну систему в значно ширшому історичному й ідеологічному аспекті.

Відзначу велику інформативність книги та широке коло питань, поставлених у ній. За змістом статті книги *«Комунізм, терор, людина»* можна розділити на три теми:

- злочини комуністичного режиму в Радянському Союзі;
- особливості комуністичного терору в різних радянських республіках та європейських країнах;
- паралелі між комуністичною та нацистською системами.

Методологічною основою книги є думка *Стефана Куртуа: «терор становить сутність комуністичної системи правління і є її головною рисою»*. У ній ідеться про різні етапи терору (стаття *Манфреда Гільдермайера*), про його особливості й масштаби. Однією з головних ідей книги є думка про те, що влада комуністичних диктатур головним чином базувалася на масових злочинах, запрограмованих із перших кроків її існування (Згадаймо бодай вислів *Зінов'єва* восени 1918 року про те, що для перемоги соціалізму в Росії треба знищити 10 мільйонів людей).

Ця теза є особливо актуальною для пострадянських країн, громадська думка в яких ще й сьогодні достатньо не усвідомила цього факту, а значна частина нашого суспільства й досі залишається в полоні старих пропагандистських уявлень, згідно з якими ГУЛАГ та масові нищення людей – лише сталінські викривлення чистої ленінської ідеї.

Особливу цікавість викликає аналіз терору, спрямованого проти націй (стаття *Террі Мартіна*). У ній переконливо показано, що хоча цей різновид терору виявився пізніше, проте він виріс на тому ж ґрунті, що й терор класовий, має ту ж логіку і той же превентивний характер. Саме із загальних настанов комунізму випливає уявлення про ворожі суспільні класи, представники яких незалежно від власних провин об'єктивно становлять небезпеку для *«справи пролетаріату»*, а тому підлягають різноманітним обмеженням, аж до прямого знищення зокрема.

І справді. Коли більшовики зіштовхнулися з масовим, інколи навіть пасивним опором, або навіть лише з твердою відмовою від співпраці з ними цілих націй, етнічних та регіональних груп, їхні дії нічим не відрізнялися від дій нацистів. Так виникла концепція *«нації-ворога»*. При цьому переслідування на національному ґрунті було невідворотнішим і тривалішим, аніж переслідування на ґрунті класовому.

Відповідно до цієї логіки куркулі або власівці, що зі зброєю в руках воювали проти Радянської армії, отримували обмежений термін заслання, а репресовані народи (кримські татари, німці, чеченці) та депортовані з приєднаних територій (Західна Україна, Прибалтика) – довічний. У цьому контексті важко позбутися очевидних аналогій щодо Чечні: відповідно до документів НКВС виселення чеченців у 1945 проводилося саме у зв'язку з проблемою «бандитизму», яку неможливо було вирішити іншим способом. Як тут не згадати слова майбутнього президента Росії, сказані 1999 р. перед штурмом Грозного: «Всі, хто там залишився, – бандити».

Однією з найважливіших тем книги є порівняння комуністичного режиму з нацистським. Тема ця надзвичайно дратлива, адже не лише в нас, але й у середовищі лівих інтелектуалів Заходу при оцінці цих режимів діє подвійний стандарт. Тоді як давно відкрито говорять про злочинну природу нацистського режиму, злочини режиму комуністичного ще й досі трактуються як прикрі помилки.

На цю тему цікавою є дискусія щодо схожості й відмінності цих режимів, розгорнута на сторінках книги. Дан Дінер головним чином підкреслює відмінність між ними, що полягає передусім у масштабах терору: за Дінером, сталінський режим відрізнявся таким високим рівнем свавілля, на тлі якого диктатура Гітлера видається майже впорядкованою формою організації суспільних відносин. На думку дослідника *Сталін* спрямовував свій терор передусім проти власного народу, тоді як *Гітлер* — проти інших народів та етнічних груп Німеччини. У цьому зв'язку в останньому випадку «можна говорити про диктатуру з народом, а не про диктатуру проти народу».

Дінеру рішуче заперечує Ф. Майєр. Він наводить переконливі дані про злочини нацистської системи саме проти німців, і про страждання німецького народу. Водночас Майєр подає цікавий і маловідомий матеріал про співпрацю комуністів СРСР із нацистами, зокрема це стосувалося й сфери запозичення та вдосконалення методів суспільної організації та ідеологічної системи цих країн. Пафос статті Майєра спрямовано на заперечення перенесення відповідальності за провини злочинного режиму на народ, проти концепції «колективної провини». Автор статті не приховує, що в дискусії йому близька саме ця позиція.

Прикро, що в книзі опущено один надзвичайно важливий період розвитку комуністичного режиму в СРСР. Тоді як статті про комуністичні режими у середньоєвропейських країнах (Польща, Чехословаччина, Угорщина та Румунія) охоплюють сталінський та післясталінський періоди їх історії, всі статті про радянський режим зупиняються тільки на сталінському періоді, залишаючи осторонь другий, дещо м'якший період, що має значні відмінності та значно ближчий до нас у часі.

Рецензію про цю актуальну й важливу книгу хочеться закінчити подякою її видавцям. Маю надію, що ця книга дасть поштовх розгортанню дискусії довкола піднятих у ній проблем.

Михайло БІЛЕЦЬКИЙ